

ΤΟ ΕΝΔΥΜΑ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Η ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ τοῦ κλήρου ἀπὸ τῶν Χριστιανικῶν αἰῶνων ἐποίκιλλεν. Ἐνδυμασίαν δὲ λέγοντες ἐνοοῦμεν τὴν συνήθη καὶ οὐχὶ τὴν λειτουργικὴν.

Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων εἶναι γνωστὸν ὅτι συνήθως οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ μοναχοὶ περιεβάλλοντο φαιᾶς ἐσθῆτας. Ἦσαν δ' αὐταὶ ποδῆρης χιτῶν καὶ ἱμάτιον ὡς εἰκονίζονται ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν ἐκκλησιῶν οἱ ἀποστολικῆν ἐνδυμασίαν φέροντες Ἰησοῦς Χριστός, Ἀπόστολοι, Προφῆται κλπ. Τὸ φοιλόνιον τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἡμεῖς τοῦλάχιστον, ἀγνοοῦμεν ὅποιον σχῆμα εἶχεν, ἂν δὴλα δὴ εἶναι τὸ αὐτὸ τῷ φοιλοῖω, (ἦτοι τῇ κωδωνοειδεῖ ἐσθῆτι) ὅπερ περιεβάλλοντο ὡς λειτουργικὸν ἐνδυμα οἱ ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι μέχρι τέλους τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος περιβάλλονται δὲ νῦν ἔτι οἱ πρεσβύτεροι.

Φαίνεται ὅμως πιθανὸν ὅτι λίαν ἐνωρὶς οἱ κληρικοὶ περιεβλήθησαν ἐσθῆτα, ὁμοίαν τῇ σήμερον ἐν χρῆσει, μεταποιήσαντες τὸ ἱμάτιον εἰς θάσσον, πλατὺν ἐπενδύτην μετὰ λίαν πλατειῶν χειρῶν, παρακλαβόντες τὸ σχῆμα ἐκ Περσικῆς ἐσθῆτος, ὡς φαίνεται ἐπὶ Περσικῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων. Ἀνάλογον δὲ πρὸς τὸ ἐνδυμα τοῦτο ἦτο καὶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν μοναχῶν ἰδίως, οἷον καὶ σήμερον εἶναι ἐν Ἀθῶν, ὅπερ ἐλήφθη ἐκ Περσικοῦ ὁμοίου καλύμματος ὡς παρίσταται ἐπὶ ἀναγλύφων Περσικῶν. Ὡς ἐροῦσθαι, κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἡ ἐνδυμασία τῶν κληρικῶν ἦτο φαιᾶς. Συνήθως ὅμως ἀναφέρεται καὶ μέλαινα τοιαύτη. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης, κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀκμάσας, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῶν Ναυκρατιῶν Σισίνιος: «Ἄλλοτε δὲ Ἀρσάκιον τὸν ἐπίσκοπον κατὰ μὴν ὀρῶν ἠρωτήθη ὑπότινος τῶν περὶ Ἀρσάκιον, δικαί ἀνοίκειον ἐπισκόπῳ ἐσθῆτα φοράει, καὶ τοῦ γέγραπται **λευκὰ τὸν ἱερωμένον ἀμφιένυσθαι**· ὁ δὲ, Σὺ πρότερον, ἔφη, εἰπέ, ποῦ γέγραπται **μέλαινα ἐσθῆτα φορεῖν τὸν ἐπίσκοπον**; Τοῦ δὲ ἐρωτήσαντος ἐν ἀπόφω γενομένου πρὸς τὴν ἀντερώτησιν, ἐπήγαγεν ὁ Σισίνιος. Ἀλλὰ σὺ μὲν οὐκ ἂν, ἔφη, δεῖξαι δυνήσῃ, ὡς δεῖ τὸν ἱερωμένον **μέλαινα ἀμφιένυσθαι**· ἐμοὶ δὲ καὶ ὁ Σολομῶν παρήγαγε λέγων: «**Ἰστωσὶν σιν ἱμάτια λευκά**» καὶ ὁ Σωτήρ ἐν τοῖς Ἐθαγγελίοις λευκῇ φαίνεται ἐσθῆτι χρῆσάμενος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Μωϋσῆν καὶ Ἥλιαν λευκοφοροῦντας οἷς Ἀποστόλοις ἔδειξ'. Ταῦτα δὴ καὶ ἄλλα πολ-

λά εἰοίμως εἰπὼν τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν παρόντων ἔθανυσθῆναι».⁽¹⁾

Ἡ αὐτὴ σκηνὴ ἐπανελήφθη καὶ βραδύτερον, τῷ 1654—1659 ἐπὶ μητροπολίτου Λακρίσης Διονυσίου Βράδχαλη ἢ Πάραδαλη ἐπιλεγμένου, ἅτε φοροῦντος ποικιλόχρου ἐσθῆτα. Ὅσκις οὗτος παρουστάζετο εἰς τοὺς Τούρκους ἐνεδύετο λαμπρότατα.⁽²⁾

Ἀλλὰ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος οἱ κληρικοὶ, πλὴν τῶν μοναχῶν, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ μητροπολίται καὶ οἱ πατριάρχαι ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σκιάδιον μὲ πλατῶν γύρον, ὃν βραδύτερον ἀπέκοψαν κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου, ἐκ μίσους πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ οὕτω τὸ κάλυμμα μετεβλήθη εἰς σκούφον κωνοειδῆ, φέροντα γύρωθεν ταινίαν λευκὴν καὶ ἐν τῷ μέσῳ μικρὰν ἀργυρᾶν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σκούφος οὗτος συνέκειτο ἐκ τεσσάρων τεμαχίων τριγωνικῶν συνερραχμένων ἐξ ὑφάσματος ἐριούχου μέλανος, τελευτῶν εἰς κῶνον.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπίσκοποι ἔφερον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος χαμηλὸν κυλινδρικὸν πιλίδιον, ὁμοίον πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ριζαρείου Σχολῆς φερόμενα νῦν, καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἐπανοκαλύμμαχον, ὡς ἐν τῇ προσωπογραφίᾳ τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν Ἰωάσαφ ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου ἐν Κιλκαμπάκκ.

Τοιοῦτον σκούφον, ὅστις ἐκαλεῖτο *περιστέρα* ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς οἱ κοσμικοὶ κληρικοὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ'. καὶ μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὅτε ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' ἐνεγράφη εἰς ἕνα ἐκ τῶν 196 ὀρτάδων τῶν Γενιτσαρικῶν ταγματῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως ἔχη ὑπερασπιστὴν τὸ τάγμα κατὰ τῶν ἄλλων ταγματῶν τῶν Γενιτσάρων.⁽³⁾ Ἰνα λοιπὸν προσοικειωθῇ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων, οἱ ὁ-

(1) Σωκράτ. Σχολαστ. Ἐκ κλ. Ἰστορ. Βιβλ. Ζ'. κεφ. κε'. σελ. 432, ἔκδοσ Ζωσιμῆ Ἐσφιγμενίτου.

(2) Ἐπιτραχῆλιον τοῦ Διονυσίου εὑρομένον ἐν τῷ ἐν Τυρνάθῳ ναῶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μετὰ κεντητῶν ἁγίων δισχιδῆς, ὅπερ κατὰ τὸν ἐλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897 ληφθὲν ὡς λάφυρον παρὰ τῶν Τούρκων ἐπωλήθη ἐν Μονάχῳ τῆς Γερμανίας. Περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ κ. Α. Κεραμοπούλλος ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἁγῶν» κατὰ τὸ 1899. Πρβλ καὶ Ν. Γ. Γιαννοπούλου, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι Θεσσαλίας, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Φιλολ. Συλλόγ. «Παρνασσὸς», τόμ. Γ'. 1914, σελ. 271-273.

(3) Πρβλ. Σκαρλάτου Βυζαντίου, Κωνσταντινοῦ πόλις, τόμ. Γ'. σελ. 283.

ποιοί τότε ὄντες πανίσχυροι, ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον Σουλτάνους, ἀντικατέστησεν ὁ Πατριάρχης τὸν σκοῦφον τοῦτον διὰ καλυμμαυχίου ὁμοιομόρφου τὸ σχῆμα πρὸς τὸ τῶν Γενιτσάρων, ἀλλὰ μέλαν, ἐνῶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν Γενιτσάρων ἦτο λευκόν.

Τὸν Πατριάρχην ἐμιμήθησαν, προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ οἱ Συνοδικοί ἀρχιερεῖς· βαθμηδὸν δὲ καὶ ὁ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κληρὸς, μέχρις οὗ ἐγενικεύθη ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ ἐγένετο, τρόπον τινα, τοῦ συρμού.

Μέχρι τοῦ 1866 ὁ κατώτερος κληρὸς ἐν Θεσσαλίᾳ ἔφερε τὴν κωνοειδῆ σκοῦφον, ὡς ἀναφέρει ὁ μοναχὸς Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης. (1)

Ἐν τούτοις εἰς ἀποκέντρους πόλεις καὶ χωρὶς ἐξηκολούθει ἐπάρχουσα ἔτι ἡ χρῆσις τοῦ κωνοειδοῦς σκούφου παρὰ τοῖς κληρικοῖς καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης, ὅστις εἶδε γέροντα ἱερέα ἐν Ζαγοράῃ τῷ 1896 φέροντα τοιοῦτον σκοῦφον, οὗ ἱερέως τὴν εἰκόνα ἐδημοσίευσεν.

Ὅμοιον σκοῦφον κληρικῶν ἐκόμισεν ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἀθήνας διὰ τὸ Χριστιανικὸν Μουσεῖον ὁ μακαρὶς τῆ λήξει Γεώργ. Λαμπάκης. Κέκτηται δὲ τοιοῦτον καὶ τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ.

Εἰς πολλὰ νεκροταφεῖα τουρκικὰ τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ ἐπιτυμβίων στηλῶν, φερουσῶν ὡς διακριτικὸν γνώρισμα τῆς κοινωνικῆς τάξεως τοῦ νεκροῦ τὸ εἶδος τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, πολλὰ στήλαι ἐν τε Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ ἀλλοῦ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Περσίας φέρουσι κάλυμμα κεφαλῆς ὅμοιον τῷ νῦν καλυμμαυχίῳ τοῦ ἡμετέρου κλήρου, ἀνήκουσαι προφανῶς εἰς Γενιτσάρους. Δύο τοιαῦτα λίθινα καλύμματα διεσώσκαμεν ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἀλμυροῦ τῆς Θεσσαλίας, ἅτινα δέον νὰ δημοσιευθῶσιν ἐκ φωτογραφίας. Δυστυχῶς ὅμως ἀπὸ τοῦ 1881 μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας αἱ ἐπιτύμβιοι στήλαι τῶν τουρκικῶν νεκροταφείων κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ καὶ τοῦ μίσους τῶν ἡμετέρων. Πόσα θὰ ἐδιδασκόμεθα ἔκ τε τῶν τουρκικῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ἐπὶ τῶν στηλῶν καλυμμάτων κεφαλῆς τῶν διαφόρων τουρκικῶν κοινωνικῶν τάξεων ἂν περισυλλέγοντο εἰς τὰ μουσεῖα αὐταί, σφζόμεναι ἀπὸ βανδάλου κατὰστροφῆς. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο τότε ἡ ἀμεριμνησία τῶν τε λογίων καὶ τῶν ἀρχῶν, ὥστε οὐ μόνον τὰ τουρκικὰ μνημεῖα κατεστρέφοντο ἀναφανδόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ μνημεῖα καὶ τὰ χριστιανικὰ καὶ Ἰουδαϊκὰ νεώτερα. Ἡμεῖς αὐτοὶ περίστου ἔτι παρε-

τηρήσαμεν πλάκας νεωτέρων μνημείων κατεστραμμένους ἐν Βόλῳ καὶ Ὑπάτῃ!

Τὸ παραδοξότερον ὅμως εἶναι ὅτι σφζεται ἀρχαῖον Ἀσσυριακὸν ἀνάγλυφον, ἐνθα παρίσταται ἀνὴρ βαδίζων ἀριστερὰ καὶ κρατῶν ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν αὐτοῦ ῥάβδον μακρὰν ἢ σκῆπτρον, ὅμοιον τῆ τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀρχιερατικῆ ἀργυρᾷ ῥάβδῳ. Ἡ περιβολὴ τοῦ γενειῶντος τοῦτου ἀνδρὸς μετὰ μακρᾶς κόμης, εἶναι μακρὰ ποδῆρης ἐσθῆς καὶ ἐπανόρραστον μακρὸν καὶ πλατὺ μετὰ πλατειῶν χειρῶν, ὡς ἡ περιβολὴ τοῦ ἡμετέρου κλήρου· ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει κάλυμμα ὁμοιοτάτον τῷ καλυμμαυχίῳ τοῦ ἡμετέρου κλήρου· ὅπισθεν δὲ τοῦ ἀνδρὸς τοῦτου ἔτερος ἀνὴρ γενειῶν μετὰ μακρᾶς κόμης φέρων ποδῆρη ἐσθῆτα καὶ ἱμάτιον, ὅμοιον τῷ τοῦ ἡμετέρου κλήρου φαιλονίῳ κατὰ τὴν λειτουργικὴν ἀμφίεσιν κρατεῖ ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν ἀλεξήλιον κωνοειδές, ὅπως σκιαῶν τὸν πρόσθεν βαδίζοντα. Ἀγνοοῦμεν ἂν ὁ πρόσθεν βαδίζων εἶχεν ἱερτικὴν ιδιότητα. (1) Τὸ κάλυμμα ὅμως τῆς κεφαλῆς, ἡ γενειάς, ἡ μακρὰ κόμη, ἡ ἀμφίεσις, ὡς καὶ ἡ ἀμφίεσις τῆς ὀπισθεν μορφῆς, τὸσφ ὁμοιάζουσαι καταπληκτικῶς τῇ ἀμφίεσει τοῦ ἡμετέρου κλήρου, γεννᾷ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐξωτερικὴ ἀμφίεσις τοῦ ἡμετέρου κλήρου ἐλήφθη παρὰ τῶν Τούρκων, οὗτοι δὲ παρέλαβον αὐτὴν παρὰ τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Περσίας. Διότι, νομίζομεν, ὅτι καὶ τὸ κυλινδρὸν καλυμμαχύχιον τῶν μοναχῶν, ὅπερ εὑρομεν ἐπίσης ἐπὶ τουρκικῶν στηλῶν, καὶ ὅπερ φέρουσιν ἔτι καὶ νῦν οἱ Ὀθωμανοὶ Δερβίσηται τῆς τάξεως τῶν Μπεκτασήδων, λευκὸν ὅμως, φαίνεται ἐπὶ μορφῶν ἐν Περσικοῖς ἀναγλύφοις.

Ἐπίσης ἐν τῷ μουσεῖῳ Ἀλμυροῦ διεσώθη παραληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἐπισκόπου Δημητριάδος κ. Γερμανοῦ, μίτρα ἐπισκοπικὴ, χρυσοκέντητος κεκοσμημένη διὰ πολυτίμων λίθων μικρῶν καὶ φέρουσα ἐπὶ τῆς προμετωπίδος κεντητὴν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ παράδοξις αὕτη μίτρα, ἣτις καὶ ἐφωτογραφήθη ὑπὸ τοῦ μακαρίου Γεωργίου Λαμπάκη, ἀλλὰ δὲν ἐδημοσιεύθη ὑπ' αὐτοῦ, εἶναι μεσάζων τύπος μεταξὺ τοῦ καλυμμαυχίου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων ἐθιζομένης ἀρχιερατικῆς μίτρας. Φαίνεται λοιπὸν πιθανόν, ὅτι πρὶν ἢ γείνη χρῆσις τοῦ τύπου τῆς ἀρχιερατικῆς μίτρας κατ' ἀπομίμησιν τῆς αυτοκρατορικῆς τοῦ Βυζαντίου, θὰ ἐμεσολάβησε τύπος ἄλλος, οἷος ὁ τῆς μίτρας τοῦ μουσείου Ἀλμυροῦ.

Κατὰ τὴν λοιπὴν ἐνδυμασίαν οἱ κληρικοὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, πλὴν τῶν μεγάλων πόλεων, ἔφερον τὴν χωρικὴν ἐνδυμασίαν κατὰ τι μετερροθμισμένην, ἣτοι: Εἰς μὲν τοὺς πόδας ἔφερον περικηνημῖδας μελαίνας (κάλτσας), προσδεδεμέ-

(1) Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν ὑπὸ Μπάρτ καὶ Χίριστ, ἐν λέξει Γ λ υ π τ ι κ ῆ, πίν. Β'.

(1) Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτου, Ἡμερολόγιον ἡ «Φῆμη», ἐν Βόλῳ, 1886, σελ. α'. τοῦ δευτέρου μέρους μετ' εἰκόνας.—Τοῦ αὐτοῦ, Προμνηθές, Περιδικὸν ἐν Βόλῳ, ἔτος Η'. 1896, ἀριθ. φύλλον 96, σελ. 53, μετ' εἰκόνας.

νας κάτωθι τῶν γονάτων διὰ ταινιῶν (καλτσο-δετῶν). ἄντι δὲ ἐσωτερικοῦ ράσσοῦ ἔφερον ὅμοιον βραχὺ μέχρι τῶν γονάτων ἐξ ὑφάσματος ἔγχρου μετὰ λευκῶν καὶ κυανῶν ραβδώσεων ταινιοσιδῶν, κλωυμένου δ' ἐν Θεσσαλίᾳ πέλου ἡ ἀλλὰ τ ζ ἄ κατασκευαζόμενου ἐν τῇ Ἀλμυρῷ καὶ Ἀγυιᾷ. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ὑφάσματος κατασκευάζουσι καὶ νῦν τὰς ἐνδυμασίας αὐτῶν αἰ χωρικαὶ γυναῖκες, ἐν τῇ Φθιώτιδι καὶ τῇ λοιπῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ πεδινῇ κυρίως.

Ἄνωθεν τοῦ ἐσωτερικοῦ ράσσοῦ οἱ ἱερεῖς ἔφερον φλοκάτα κλωυμένην, μέλανος χρώματος, παχεῖαν, ἀχειρίδωτον, στενῶς προσκομζομένην εἰς τὸ σῶμα μέχρι τῆς ὀσφύος,

ἀπὸ δὲ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω πτυχομένην καὶ προεξέχουσαν, φθάνουσαν δὲ μέχρι πού τῶν γονάτων.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἱερεὺς τότε οὐδόλως διεκρίνετο ἀπὸ τὸν χωρικὸν κοσμικόν, εἰμὴ μόνον κατὰ τὸ ἐκπέλου ἐσωτερικὸν ράσσον (ἀντερολεγόμενον) καὶ τὴν γενειάδα καὶ μακρὰν κόμην, ἢν κόμην ἔφερον καὶ οἱ γέροντες τῶν χωρίων, καὶ τὸν μέλανα μάλλινον κυλινδρικὸν σκούφον περιδεδόμενον διὰ μέλανος μέγαλου μανδυλίου, ἐν εἶδει κιθάρων (σάρι-κίου).

Ἐν Ἀργοστολίῳ, τῇ 6 Μαρτίου 1922

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΛΕΩΝΑΡΔΟΣ ΔΑ - ΒΙΝΤΣΙ*)

Ὁ Δα Βίντσι συχνὰ ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἡ ἀξία τῆς φύσεως εἶναι μεγαλυτέρα ὅσον ὠραία καὶ ἂν εἶναι ἡ ζωγραφικὴ εἰκὼν. «Τόση διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν τῆς φύσεως, ὅση εἶναι μεταξύ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ». Ὀνομάζει τὴν ζωγραφικὴν «νόμιμον θυγατέρα τῆς φύσεως».

Πρέπει νὰ εἰσχωρῇ κανεὶς στὰ πράγματα, νὰ παρατηρῇ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ζώῃν. Ὁ Δα Βίντσι εὗρισκε τελείαν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν κάθε φυσικῆς ἐκδηλώσεως. Δὲν ἠμπορεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ κρύψῃ ἐντελῶς ὅτι ἔχει στὴν καρδίαν του. Κάθε ἀστεγατὴ πάθος ἀφήνει ἔξω τὸ ἀποτύλωμά της. Ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν ἀνθρώπον, ἔτσι καὶ σ' ὅλα τὰ ἔμψυχα ὄντα.

Ὁ Σαίξπηρ μελετοῦσε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πῶς γεννῶνται, μεγαλώνουν καὶ καταπραϋνῶνται τὰ πάθη των, προτοῦ νὰ τὰ παραστήσῃ ἐπὶ σκηνῆς.

Ὁ Δα Βίντσι διὰ νὰ κατορθώσῃ τὸ φυσικόν, γυρίζει, ξαναγυρίζει, μεταβάλλει ἀδιάκοπα μὲ ἐπιμονὴ μάρτυρος ἐκεῖνο τ' ὠραϊότατο ἄλογόν του, πού στὰ μάτια του δὲν φαίνεται ἀρκετὰ ζωντανὸν καὶ φυσικόν. Διὰ τὴν μεγάλην παρατηρητικότητα μιὰ γενικὴ φωνὴ θαυμασμοῦ βγαίνει ἀπὸ τὰ χεῖλη τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν κριτικῶν τῆς μεταγενεστέρης ἐποχῆς. — Θαυμάζεται σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία — ἔλεγεν ὁ Giovinio διὰ τὸ ἄλογον — ἡ ὀρητικὴ διάθεσις, διὰ τὸ τρέξιμον καὶ ἡ ἀναπνοή. Ὁ Vasari μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δα Βίντσι «ἤξευρε νὰ μιμῆται ὅλας τὰς λεπτομέρειας τῆς φύσεως δίνοντας εἰς τὰς εἰκόνας του «τὴν κίνησιν καὶ τὴν πνοήν». Ἐπαινοῦσε τὸν *Μυστικὸν Δεῖπνον* ὁ Δουκάς Pacioli λέγων ὅτι «δὲν μποροῦσε νὰ φανταστῇ κανεὶς πιδ ζωντανούς τοὺς Ἀποστόλους εἰς τὸν ἦχον τῆς φωνῆς τῆς ἀλάθητης ἀλήθειας». Ὁ Δα Βίντσι δὲν ἤθελε νὰ ζητᾷ ὁ ζωγράφος μίαν ὠραίαν στάσιν εἰς τὰς εἰκόνας του, ὅπως ἔκαμιν οἱ ζωγράφοι τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ραφαήλος. Ὁ καλλιτέχνης πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀφέλειαν εἰς τὴν φυσικὴν κίνησιν πού κάνουν οἱ ἀνθρώποι.

Ἡ φυσικότης εἰς τὴν στάσιν θὰ δώσῃ στὴν εἰκόνα τὴν ιδέα τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Μιὰ μάχη εἶναι «μιὰ τρέλλα κτηνωδεστάτη» ὅμως πρέπει νὰ τὴν ἐπιζητήσῃ ὁ καλλιτέχνης γιὰ νὰ ἰδῇ ὅλας τὰς κινήσεις

τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, τὰς ἀτελείωτους συμπύξεις καὶ κλίσεις ἐκεῖνας τοῦ ἀνεμίσηματος τῶν σημαιῶν πού τόσον ἄρεσαν στὸν Cellini. Ἡ γλυκύτες, ἡ γαλήνη φαίνεται εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν γυναικῶν τῶν πινάκων του.

Πολὺ συνέτεινεν εἰς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῆς τέχνης τοῦ Δα Βίντσι ἡ ἔμφυτος χάρις, ἡ γαλήνη τῆς καρδιάς του, πού ποτὲ δὲν κατελήφθη ἀπὸ θυέλλας αἰ ὁποῦι ἐβασάνισαν τὴν εὐέξαπτον καὶ ταραχοδεστίτην καρδίαν τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ἡσθάνετο ὁ Δα Βίντσι ἀγάπην γιὰ κάθε τι πού ζοῦσε καὶ ὑπέφερε. Δησμονοῦσε τὸν ἑαυτόν του καὶ εἰσχωροῦσε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων. Ζητοῦσε τὰ μυστικά εἰς τὰς γραμμὰς τοῦ προσώπου καὶ αἱ εἰκόνας του δὲν ἔχουν νὰ κρύψουν τίποτε. ἤξευρε πῶς τὸ γέλιο καμμιὰ φορὰ κρύβει δάκρυα.

Ἡ βία, ἔλεγεν, εἶναι ἐχθρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, δὲν εἶναι φυσικὴ. Μεγάλῃ δυνάμει ἀποκτᾶται μ' ἐπιφυλακτικότητά, ὅχι μὲ ὀρμὴν καὶ ἀνυπομονησίαν. Ἄν συμβούλευαν τέτοια εἰς τὸν Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τὸν Μπετόβεν, οἱ τόσον ἀνυπόμονοι Τιτᾶνες, θὰ ἔφρισσαν. Ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως ὁ Δα Βίντσι ἔβγαζε τέτοια συμπεράσματα: «Ἡ φλόγα πού πολὺ πυκνώνεται, γλήγορα σβύνει» «Ὁ ἀέρας πού ἀρχίζει ὀρητικὰ, κρατῆ λιγώτερη ὥρα». Μὲ τὴν ὑπομονὴν θὰ ἰδῇ κανεὶς ἀπὸ τὴ μελέτη ἀποτελέσματα θαυμάσια.

Ὁ Δα Βίντσι εἶναι περίπου ὁ Mozart τῆς τέχνης του. Θυμίζει τὴν διαύγειαν, τὴν γαλήνην καὶ τὴν θετικότητά τῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν εὐρύτητα τῶν ἐρευνῶν του. Μελετοῦσε μέτρια τὴν ἀρχαιότητα. Τὰ παλαιὰ λείψανα τοῦ Belvedere τῆς Ρώμης τὸν ἀφήνουν ψυχρὸν. Ἡ ἐξοχὴ τῆς Ρώμης εἶναι γι' αὐτὸν ἓνα εὐρὺ πεδίον διὰ μελέτας κοσμογραφίας καὶ γεωλογίας.

Ἡ φύσις δημιουργεῖ ὅλα μὲ ἰδιοτροπίαν. Ὁ καλλιτέχνης πού τὴν παρακολουθεῖ πρέπει μὲ βαθεῖα ἐπίγνωσιν νὰ ἐκλέξῃ μέσασ' ἄπειρα ἀντικείμενα πού παρατηρεῖ τὰ πιδ κατάλληλα γιὰ νὰ γίνουν. Πηγαίνοντας στὴν ἐξοχὴ, ἡ κρίσις σου νὰ στραφῇ σὲ διάφορα πράγματα, νὰ παρατηρῇ πότε τὸ ἓνα πότε τὸ ἄλλο, καὶ νὰ κάμῃς μίαν δέσμην ἐπιλογῆς. Νὰ ἔξερῃ νὰ ἐκλέγῃ κανεὶς καὶ νὰ ἔξερῃ νὰ βλέπῃ, εἶναι κῶνον τῆς τέχνης. Τὰ τοπεῖα του, εἰς τὰ ὁποῖα φαίνεται ὀλὴ ἡ σοφὴ του τέχνη, πολὺ λίγο μοιάζουν μὲ τὰ τῶν συγχρόνων τοῦ Φλαμανδῶν, Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν.

*) Συνέχεια.